

## Kreativitet och galenskap

Det diskuteras ofta om det finns en koppling mellan kreativitet och galenskap. Och det verkar faktiskt finnas någon slags sådan koppling, i alla fall med den slags galenskap, som man kallar psykotisk, där ens uppfattning om verkligheten sviktar. Det kan bland annat hända bipolära, under deras maniska faser. Blir dessa kraftiga kan man bli så övertygad om att man klarar precis vad som helst, att man ger massor av löften man inte kan infria, använder upp pengar man inte har, eller ger sig in i amorösa äventyr som riskerar krossa sådant man annars håller kärt. Psykoser kan också vara paranoida (till exempel vid schizofreni). Då kan man till exempel höra röster genom väggar från människor som planerar mörda en själv eller skada ens kära. Eller så vet man att det finns dolda mikrofoner och kameror i huset, och att spioner vakar bakom träden utanför.

Sådana föreställningar är sällan fria fantasier – de handlar istället om att man tolkar vardagliga iakttagelser till det bästa eller värsta, och bygger nya kreativa mönster från dem: En granne som tittar ut genom fönstret håller koll på dig, medpassageraren på tåget med en mobiltelefon är spion åt de sammansvurna. Om man övertygat sig själv om en sådan världsbild tar den övertygelsen lätt kommandot över de flesta av ens prioriteringar och beslut – det kan ju i ens egen övertygelse gälla livet för en själv och dem man håller kärt!

I lindrigare fall, eller på vägen dit, kan man ha vad som kallas hänsyftningar – man ser mönster, meningar och budskap i det som för andra är rena tillfälligheter. En kollega hade en lila tröja igår, och nu ligger ett lila kolapapper vid busshållplatsen – kollegan har skickat ett meddelande. Chefen använde i senaste veckobrevet ett ovanligt ord som jag själv använde på förra personalmötet – det måste vara en varning!

Det finns i alla fall tre skäl att tro på något slags samband mellan kreativitet och psykoser.

För det första tycks de två hänga ihop i familjer och släkten. Flera betydande konstnärer och författare har lidit av schizofreni, bland andra Vincent van Gogh, Ernst Josephson, Gustaf Fröding och Nelly Sachs. Många andra musiker, konstnärer, författare, forskare och företagsledare har varit bipolära. Det anses till exempel att Händel skrev hela Messiah under ett enda flera veckor långt maniskt rus.

När svenska forskare med Simon Kyaga i spetsen gjort noggranna undersökningar av saken ser de emellertid inte att det är speciellt mycket vanligare med

schizofreni eller bipolaritet hos människor med kreativa yrken än hos andra.<sup>1</sup> Det är vid närmare eftertanke inte särskilt egendomligt eftersom schizofreni och bipolaritet är kraftigt handikappande. Det är nästan omöjligt att skapa under själva sjukdomsperioderna.<sup>2</sup> Däremot såg Kuyaga och hans medarbetare att föräldrar, barn och syskon till dem med schizofreni och bipolär sjukdom oftare än andra har kreativa yrken, som konstnär, musiker, skådespelare och forskare. Att dela många gener med någon som drabbats av någon av sjukdomarna ökar alltså sannolikheten att man sysslar med ett kreativt yrke.

För det andra kan man se uppenbara paralleller mellan själva innehållet i kreativt tänkande och psykosor: Det handlar om att systemet för att se samband och mönster är mycket aktivt, så man ser mönster och samband där andra inte sett dem. Den kreative övertygar dock ofta – i vart fall med tiden – omgivningen om att de mönster hon sett och de tolkningar hon gjort är rimliga. Medan den psykotiske vanligen misslyckas med den saken.

Tänker man lite närmare på saken inser man att det finns ett kontinuum från fullständigt rimliga sociala hypoteser över hänsyftningar till rena vanföreställningar. Är det en rimlig slutsats eller en hänsyftning att tro att chefens irriterade tonfall visar att han är missnöjd med att mig? Är det en sjuklig eller rimlig tanke att kollegorna konspirerar för att få mig avskedad?

Som vi redan sett är de flesta neurobiologer idag övertygade om att vi människor utvecklade vår stora hjärna just för att den ska bli bra på att se mönster i sociala skeenden, för att upptäcka möjligheter och faror. Och det är just det man gör lite för mycket vid hänsyftningar och paranoidea vanföreställningar. Det ligger därför nära till hands att tänka sig att psykosor uppkommer när hjärnan blir ”för bra” på att göra det den är skapad för att göra. Kanske kombinerat med att systemen för kvalitetskontroll av slutsatserna inte fungerar.

---

<sup>1</sup> Kyaga et al, Mental illness, suicide and creativity: 40-year prospective total population study, *J Psychiatr Res* 47:83, 2013

<sup>2</sup> \*\*\* Ett undantag är att människor med schizofrenilikhande tillstånd ibland målar under sjukdomsperioderna. I Carl-Fredrik Hills måleri ser man till exempel tydliga skillnader mellan ett tidigt, relativt svalt måleri, och ett mycket känslomättat efter det han insjuknade. På många mentalsjukhus finns stora samlingar konst från mindre kända konstnärer, där olika urval visas upp på sjukhusmuseer. Den mest fantastiska sådana samling jag sett visades i början av 1990-talet på Sätters sjukhusmuseum.

För det tredje finns en rad paralleller på nervcellers och kemikaliers nivå mellan mekanismerna för kreativitet och psykos.<sup>3</sup> Dopamin (som vi kommer att bekanta oss mer med i kapitel 7) är en neurotransmittor som har stor betydelse för både handlingslust, entusiasm och kreativitet. Vi vet att människor som drabbas av psykos har mer dopamin i sina synapser än andra människor, och att samma sak gäller dem som befinner sig nära en psykos. Medicinering med dopamin (som bland annat sker vid Parkinsons sjukdom) kan ge psykos som biverkning. De flesta läkemedel som idag används för att lindra och hejda psykos minskar på olika sätt mängden dopamin i eller runt nervcellerna.

En enkel tolkning av dessa fakta skulle kunna vara att mycket dopamin hjälper hjärnan att känna igen mönster och göra en massa kopplingar, och därmed gör sin bärare kreativ. Så länge detta ”mönsterhittande” håller sig på en rimlig nivå, eller är underställt mekanismer som gör en noggrann ”reality check”, är allt gott och väl. Men blir det för mycket av det goda, eller kontrollmekanismerna slutar fungera, görs en massa associationer och hittas en massa mönster, som inte längre är rimliga, och som leder till hänsyftningar, vanföreställningar eller en övergrandios självbild.

En antydan om hur det skulle kunna gå till gavs för några år sedan i en annan undersökning av Fredrik Ullén. I gränstrakten mellan hjärnstammen och hjärnbarken finns en region kallad talamus, som bland annat fungerar som hjärnans ”grindvakt”, och avgör vilka tankar och infall hjärnan ska arbeta vidare med, och vilka som ska lämnas därhän. För några år sedan visade Ullén och hans medarbetare att nervcellerna just i talamus har ovanligt lite av en speciell mottagare för dopamin både vid schizofreni, och hos ovanligt kreativa människor. Närmare bestämt sådana som hittar på många olika slags lösningar på problem de får. En tänkbar möjlighet, föreslår Ullén, är att den mindre mängden av det speciella mottagarproteinet på något sätt gör grindvakterna mer generösa, så de släpper genom en större andel av de tankar och infall som strömmar fram. Vilket skulle kunna öka både kreativiteten, och risken för att vilda idéer utan verklighetsanknytning slår rot.<sup>4</sup>

---

<sup>3</sup> För en översikt av dessa, se introduktionen i Maysless et al, The association between creativity and 7R polymorphism in the dopamine receptor D4 gene (DRD4), *Frontiers in Human Neuroscience* 7:502, 2013.

<sup>4</sup> de Manzano et al, Thinking outside a less intact box: thalamic dopamine D2 receptor densities are negatively related to psychometric creativity in healthy individuals, *PLOS ONE* 5(5): e10670, 2010